УДК 338.48

Сербулова Н. А., Нєпєіна Г. В.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ Й ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ ТУРИЗМОМ ТА ІНДИКАТОРІВ І ІНДЕКСІВ ЙОГО РОЗВИТКУ

У статті проаналізовано визначення та характеристику поняття «сталий туризм»; визначено сутність та принципи сталого розвитку туризму; наведено показники, що використовуються як індикатори сталого розвитку туризму.

Ключові слова: *туризм, сталий розвиток, сталий туризм, сталий розвиток туризму, Всесвітня туристична організація.*

В статье проанализированы определение и характеристика понятия «устойчивый туризм»; определены сущность и принципы устойчивого развития туризма; приведены показатели, которые используются в качестве индикаторов устойчивого развития туризма.

Ключевые слова: *туризм, устойчивое развитие, устойчивый туризм, устойчивое развитие туризма, Всемирная туристическая организация.*

The article analyzes the identification and characterization of the concept of «sustainable tourism», explains the purpose and principles of sustainable tourism indicators are used as indicators of sustainable tourism development.

Key words: *tourism, sustainable development, sustainable tourism, sustainable development of tourism, the World Tourism Organization.*

Вступ. Туризм – це багатовимірна, багатогранна економічна діяльність із сильним соціальним елементом. У 1991 році Світова Організація Туризму (СОТОН) запропонувала таке визначення: «Туризм включає відпустку, основну або додаткову, одноденні подорожі, ділові поїздки, відвідування друзів або родичів, поїздки освітні, спортивні, оздоровчі або релігійні. Це – рух людей у межах своєї країни та поїздки від одної країни до іншої» [5].

На початку третього тисячоліття туризм стає невід'ємною складовою частиною сучасного життя. У всьому світі він є визнаним і вагомим економічним чинником, який допомагає ринковому розвитку відносин і міжнародному співробітництву, створюючи передумови для поліпшення платіжного балансу країни та стабільного й динамічного збільшення надходжень до бюджету. Туристична галузь залишається головною складовою доходу та працевлаштування на національному, регіональному й місцевому рівнях. Розвиток туризму відіграє також важливу роль у вирішенні соціальних проблем, сприяє підвищенню зайнятості, росту рівня життя та освіти населення.

Попит на відпочинок і туризм зростає дуже швидко, особливо в країнах, що розвиваються. Він стимулюється більшою доступністю туристичних місць, а також зростанням мобільності, доходу та збільшенням кількості вільного часу туриста-споживача.

Аналіз досліджень і публікацій. Основна ідея багатьох міжнародних документів, які були прийняті останнім часом світовою спільнотою, полягає в тому, що розвиток туризму заснований на принципах сталості – це туризм екологічно орієнтований у довгостроковій перспективі, економічно життєздатний, а також той, що відповідає етичним і соціальним інтересам місцевих співтовариств.

Сьогодні, коли в українському туризмі домінує конкурентне середовище, необхідна наявність достатньої кількості наукових праць, які б допомагали здійснювати стійке управління в цій складній сфері діяльності. Для розробки цього наукового напряму актуальним є питання узгодження та порівняння прийнятих за основу визначень, понять, термінів у галузі туризму. Для досягнення цієї мети необхідним є, перш за все, розкриття значення та зв'язок двох груп понять: по-перше, «подорож», «рекреація» та «туризм», а по-друге, «м'який туризм», «екологічний туризм» та «сталий туризм».

Отже, визначенням понять «подорож» та «туризм» займалися В. А. Квартальнов, Г. А. Папірян та інші науковці, а також деякі міжнародні організації. Що стосується поняття «рекреація», то в науковій літературі термін рекреація з'явився в США наприкінці 90-х років XI століття. Рекреація в

перекладі з латині означає відновлення, відпочинок. Саме ця точка зору існувала у вітчизняній (в основному, у радянській) літературі. У сучасній літературі, виданій в останні роки, спостерігається перехід до нового бачення рекреації (В. А. Квартальнов, І. В. Смаль, В. В. Смаль, В. С. Новіков та інші).

Розробкою концепції «м'якого туризму» займався Дитер Крамер.

Проблемою визначення поняття «екологічний туризм» займалися І. Петрасов, А. В. Бабкін, В. С. Новіков та інші, а поняття «стійкий туризм» вивчали В. С. Новіков, І. Петрасов, В. А. Квартальнов, а також ряд міжнародних організацій.

Сьогодні надзвичайно актуальним є також питання наукового обґрунтування ролі сталого туризму в системі соціально-економічних пріоритетів регіонального і місцевого розвитку, вироблення теоретичних основ формування регіональної туристичної політики та механізмів її практичної реалізації, а також розробки індексів та індикаторів сталого розвитку та сталості туристичного потенціалу.

Розробкою показників, індексів та індикаторів сталого розвитку займалися: П. І. Мунін, С. М. Бобильов, Є. В. Бойко, О. Л. Попов, С. Г. Краснокутський, С. В. Артюх, Н. П. Тарасова, Є. Б. Кручина, Л. Г. Мельник, В. П. Прадун та інші.

Різноманітність досліджень із питань туристичної галузі підтверджує складність, актуальність та неоднозначність цієї теми. Однак слід зазначити, що ціла низка аспектів державного регулювання розвитку туризму в Україні ще не має адекватного й всебічного відображення в науковій літературі.

Задачі дослідження. У цьому дослідженні нами були поставлені такі задачі:

1. Визначити основні методи управління сталим туризмом;
2. Окреслити основні індекси та індикатори сталості туризму.

Виклад основного матеріалу. Туризм – висококонкурентна галузь. Це означає, що ті, хто залежить від стабільності або зростання попиту на туризм, мають постійно докладати зусиль для підтримання високої якості їх «продукту», його ефективного маркетингу та пристосування до змін у попиті. Сучасні тенденції туризму враховують перехід до коротших, але частіших відпусток; зростання інтересу до туризму в «дружній атмосфері» [5].

Підвищення життєвих стандартів збільшує час відпочинку працюючого населення, звільняючи більше часу для пізнання багатої та різноманітної природної й історико-культурної спадщини.

На сьогодні туризм є найбільш динамічним сектором у світовій економіці, який виконує економічну, соціально-культурну, політичну та інші функції.

Водночас, у результаті швидкого поширення індустрії туризму, виникла проблема зростання антропогенного навантаження на природні та культурно-історичні ресурси традиційних та нових місць відвідування туристів. Антропогенний тиск та його гальмуюча дія спостерігаються по всіх видах туризму та у переважній більшості туристичних регіонів.

Тому на сьогоднішній день розвиток цієї галузі економіки пов'язаний із рядом екологічних проблем, що потребують негайної уваги та пошуку шляхів їх вирішення. Одним із таких шляхів є сталий напрямок розвитку туристичної діяльності [1].

Саме цей напрямок обрала Всесвітня туристична організація за підтримки ООН. А з середини 90-х років минулого століття сталий розвиток туризму є пріоритетним напрямком для більшості країн світу. Такі міжнародні документи як «Конвенція з питань біологічного різноманіття», «Порядок денний на XXI століття», прийняті в 1992 р. на Конференції ООН з питань довкілля та розвитку в Ріо-де-Жанейро, підкреслили необхідність додати туризм до складових міжнародної політики захисту довкілля [4].

Концепція сталого туризму з'явилась у відповідь на дві проблеми: з одного боку, потреби розвивати прибутковий туризм, а з іншого – враховувати обмеження щодо наявних природних ресурсів та їх збереження.

Визначення сталого туризму було розроблене Всесвітньою Туристичною Організацією в 1996 р. Відповідно до цього визначення, сталий туризм це: «Туристична діяльність, за якої управління всіма ресурсами проходить таким чином, що економічні, соціальні, естетичні потреби задовольняються та зберігається культурна складова, екологічні процеси, біологічне різноманіття та системи підтримки життя» [4].

До того ж, розвиток сталого туризму описується як: «… процес, який задовольняє потреби сучасних туристів та місцевостей, які їх приймають, і в той же час, зберігає та розвиває можливості для майбутнього» (ВТО, 1996 р.).

За цим визначенням розвиток сталого туризму має задовольняти потреби сьогодення та майбутнього, потреби туристів та приймаючої сторони. Більше того, сталий туризм має слугувати інтересам людей у сфері економіки, соціуму та екології.

На додаток до створення можливостей для зайнятості в місцевій громаді сталий туризм має допомогти зменшити вплив на природну та культурну спадщину та сприяти використанню місцевих продуктів. Як написано в Хартії зі сталого туризму (1995 р.): «Сталий туризм базується на критерії сталості, що означає, що він має бути екологічно нешкідливим у довготривалій перспективі, економічно доцільним та соціально рівним для місцевих громад» [4].

Сталий розвиток туризму базується на доктрині сталого розвитку, яка спрямована на зміну стосунків людини і природи задля розширення можливостей економічного зростання, та на створення скоординованої глобальної стратегії виживання людства, орієнтованої на збереження і відновлення природних спільнот у масштабах, необхідних для повернення до меж господарської місткості біосфери [3].

Структуру доктрини складають сукупність ідей, положень та постулатів різних наук, які лягли в

основу таких документів ООН, як «Порядок денний на XXI століття», Конвенцій щодо змін клімату, боротьби зі злиднями тощо.

Сталий розвиток передбачає вирішення економічних, соціальних та екологічних проблем. Розвиток буде сталим тільки тоді, коли буде досягнута рівновага між різними факторами, що зумовлюють загальний рівень життя.

Ключовими завданнями сталого розвитку є:

1. Відновлення і подальше збереження в потрібному обсязі на необхідній площі природних екосистем та їхньої здатності до самовідтворення;

2. Забезпечення при цьому випереджального розв'язання проблеми: економічного, соціального, демографічного і духовного розвитку;

3. Узгодження темпів економічного розвитку з господарською ємністю екосистем.

Згідно з «Порядком денним на XXI століття», принципи сталого розвитку туризму такі:

1) сприяння утвердженню повноцінного та здорового життя людини в гармонії з природою;

2) внесок у збереження, захист і відновлення екосистем Землі;

3) розроблення і застосування сталих моделей виробництва та споживання як основа для подорожей і туризму;

4) співпраця народів у сфері відкритої економічної системи;

5) скасування тенденцій протекціонізму у сфері надання послуг туристичного характеру;

6) обов'язковий захист довкілля як невід'ємна складова процесу розвитку туризму, повага відповідних законів;

7) участь громадян країни у розв'язанні проблем, пов'язаних із розвитком туризму, в тому числі тих, що стосуються їх безпосередньо;

8) забезпечення локального характеру прийняття рішень щодо планування туристичної діяльності;

9) обмін досвідом та впровадження найефективніших технологій туризму;

10) урахування інтересів місцевого населення [6].

На сучасному етапі сутність сталого розвитку туризму розглядається як найважливіший фактор сталого розвитку суспільства загалом. Це положення чітко зафіксовано в Глобальному етичному кодексі туризму, ухваленому СТО в 1999 р. У ньому проголошено зобов'язання всіх учасників туристичного процесу зберігати природне середовище з метою стійкого та збалансованого розвитку. Важливе місце належить ролі органів центральної, регіональної та місцевої влади, які мають підтримувати найбільш сприятливі для природного середовища форми туризму. З метою зміни негативного впливу великих туристичних потоків слід застосовувати заходи рівномірного розподілу туристів і відвідувачів, зменшуючи таким чином дію фактора сезонності. Планування нових об'єктів туристичної інфраструктури потрібно здійснювати з урахуванням особливостей місцевості, гарантувати збереження звичного способу життя населення. Сталий розвиток територій, залучених для туристичної діяльності, забезпечують шляхом створення об'єктів інфраструктури туризму, організації нових робочих місць, залучення до нової діяльності у сфері туристичного обслуговування місцевого населення. У результаті цього підвищується життєвий рівень мешканців периферійних регіонів, відбувається їх закріплення на історичній території проживання. Природоохоронний характер туризму натомість полягає в обов'язковості збереження біорізноманіття рекреаційних територій та центрів. Для цього використовують природоохоронні технології, практичні доробки, рекомендації фундаментальних і прикладних наук. Важливе значення в охороні та відновленні рекреаційних територій мають також схеми фінансування і кредитування природоохоронної діяльності в їх межах [6].

Значну роль у такому контексті відіграє формування екологічного світогляду як населення рекреаційних регіонів, так і туристів – усвідомити рекреаційну привабливість природного ландшафту, його еколого-естетичну цінність, що може приносити економічну вигоду, а тому потребу охорони та дбайливого ставлення до рекреаційних ресурсів. Розуміння місцевим населення того факту, що хижацьке використання ресурсів призведе до того, що їх територія залишиться за межами сфери рекреаційного використання, може бути значним стимулом для дбайливого й раціонального користування ресурсами. Від туристів необхідно: згода поступитися певною часткою свого комфорту; надання переваги продукції, виробленій у цьому регіоні; інтерес і повага до місцевих звичок, традицій та прийнятого способу життя; згода користуватися лише громадським транспортом; ентузіазм щодо активного захисту довкілля, мінімізація негативних наслідків від рекреаційної діяльності; збільшення часу перебування на відпочинку за рахунок зменшення частоти подорожей. Отже, за сталого розвитку туризму всі рекреаційні ресурси використовують та спрямовують таким чином, щоб задовольняти економічні, соціальні й естетичні потреби під час одночасного збереження культурної ідентичності, екологічної рівноваги, біологічного різноманіття та систем життєзабезпечення регіону відпочинку [6].

Слід наголосити, що в Україні основи теорії, наукові принципи і методи сталого туризму ще формуються. З 1997 р. Україна є членом Всесвітньої туристської організації (ЮНВТО). За даними цієї організації, за обсягом надходжень від туристичної діяльності, Україна не є лідером у світі.

Можливо, саме цим пояснюється недостатня розробленість економічних, екологічних і управлінських аспектів туризму. У зв'язку з цим, достатньо слабо розроблено й більшість прикладних питань організації та інформації у сфері туризму. Але, незважаючи на недостатньо активну туристичну діяльність в Україні, ставлення до туризму поступово змінюється на позитивне. Тому на сучасному етапі розвитку України, особливо в умовах адміністративної реформи, що триває, актуальними стають питання щодо створення

ефективних індикаторів та індексів стійкості туристичної галузі на всіх рівнях, децентралізації та деконцентрації влади з чітким визначенням повноважень кожного її рівня.

На теперішній час як індикатори сталого розвитку туризму використовуються такі показники, запропоновані ЮНВТО:

– для державної реалізації концепції сталого розвитку (наявність місцевої політики зі сталого розвитку в районі, реєстру місць, що представлять культурну цінність, реєстру місць, що представлять природну цінність, кількість туристичних комплексів, які мають еко-ярлик або які беруть участь у програмі з управління природокористуванням (EMAS або ISO 14000);

– для аналізу антропогенної діяльності (туристичні перевезення – транспортування до і від місця відпочинку, внутрішні перевезення; несуча місткість – використовування землі, біорізноманітність і туристична діяльність, використання енергії, використання води, поводження з твердими відходами);

– соціальний і культурний показник (співвідношення працівників, які не проживають у цьому місці, до загальної кількості працюючих у туризмі; середня тривалість контрактів для туристського персоналу; відсоток території, що займають працівники, які не проживають у цьому місці; кількість зареєстрованих крадіжок; співвідношення населення – турист/господар);

– економічний показник (сезонні коливання занятості в туристичній сфери, сезонні коливання оренди житла, середня тривалість ночівель, загальна житлова місткість на представника місцевого населення) [8].

В Україні з метою забезпечення гармонійного розвитку туризму, «Стратегію розвитку туризму і курортів» [7] узгоджено з наявними державними стратегіями, передусім з «Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2015 року», затвердженою Постановою Кабінету Міністрів від 21 липня 2006 року № 1001.

Відповідно до «Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року», основною метою регіональної політики до 2015 року є створення умов для підвищення конкурентоспроможності регіонів, забезпечення їх сталого розвитку на сучасній технологічній основі, високої продуктивності виробництва та зайнятості населення. Відповідно до «Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року», виконання стратегічних завдань регіональної політики до 2015 року дасть можливість забезпечити динамічний збалансований розвиток країни в цілому, наблизити рівень життя до європейських стандартів та створити умови для посилення економічної активності в усіх регіонах країни, що сприятиме поступовому пом'якшенню міжрегіональних диспропорцій, зменшенню ризиків утворення депресивних територій та захистить суспільство від значних витрат на відновлення належних умов їх життєдіяльності [2].

Мета «Стратегії розвитку туризму і курортів» [7] повністю узгоджується із вищезазначеною метою «Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року».

Висновки. Отже, як вже зазначалося, в Україні основи теорії, наукові принципи і методи сталого туризму ще формуються. Згідно з «Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2015 року», першим стратегічним завданням регіональної політики до 2015 року є підвищення конкуренто-спроможності регіонів та зміцнення їх ресурсного потенціалу. Реалізація цього напряму дасть змогу підвищити продуктивність сфер економіки у регіонах та підтримати нові види діяльності, що сприятиме підвищенню рівня зайнятості населення. Але ситуація, що склалась, фактично призводить до зриву реалізації заходів Державних програм, тому що методи державного управління розвитком туризму недостатньо вивчені, особливо механізми управління туристичної сферою в сучасних умовах, а системи індексів і індикаторів сталого розвитку недостатньо розроблені та обґрунтовані як для регіонального, так і для локального рівнів. Тому в подальшому слід дослідити механізми державного управління соціалізацією, екологізацією та інформатизацією туризму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гулевська Н. М. Передумови формування стійкого туризму / Н. М. Гулевська // Вісник СумДУ. Серія «Економіка». – 2007. – № 2. – С. 130–134.
2. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року // Затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 р., № 1001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-2006.
3. Доктрина сталого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.semenets.soborna.org.ua.
4. Збереження і сталий розвиток Карпат : навчальний посібник зі сталого туризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.heifer.org.ua/heafer/files/Staly_rozvytok_Karpat.pdf.
5. Розвиток сталого сільського туризму [Тематичний довідник] // Видано Асоціацією Євроакадемія та Карпатським фондом в Україні у рамках проекту «Розвиток сталого сільського туризму – зміцнення спроможності лідерів сільського розвитку» за підтримки Єврокомісії, EuropeAid, TACIS, Програми розбудови інституційного партнерства (IBPP). – Ужгород, червень 2007 р. – 88 с.
6. Смирнов І. Г. Логістика туризму [Електронний ресурс] : Навчальний посібник / І. Г. Смирнов. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/1584072041415/logistika/logistika_turizmu_-_smirnov_ig.
7. Стратегія розвитку туризму і курортів [Електронний ресурс] // Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2008 р., № 1088-р – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1088-2008.
8. Ярімчук О. Я. Системний підхід до планування, прогнозування і прийняття рішень в туризмі [Електронний ресурс] / О. Я. Ярімчук. – Режим доступу : http://sait.kpi.ua/eproc/2011/1/1140.pdf.

Рецензенти: Дудник А. В., к.с.-г.н., доцент;
Патрушева Л. І., к.геогр.н., доцент.

© Сербулова Н. А., Нєпєіна Г. В., 2012

Дата надходження статті до редколегії 15.02.2012 р.

СЕРБУЛОВА Надія Алимівна – старший викладач кафедри екології та природокористування Чорноморського державного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв.

Коло наукових інтересів: питання розвитку туризму в Україні, питання сталого розвитку, сталий розвиток туризму, управління сталим туризмом.

НЄПЄІНА Ганна Володимирівна – старший викладач кафедри екології та природокористування Чорноморського державного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв.

Коло наукових інтересів: питання сталого розвитку, екологічної освіти та освіти для сталого розвитку, сталого розвитку туризму.